

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII
Tom XVI

Od atlasu do kolekcji.
W 440. rocznicę I wydania atlasu
Abrahama Orteliusa

Poświęcamy pamięci
dr. TOMASZA NIEWODNICZAŃSKIEGO
Autorzy

L. & A. BIRKENMAJER INSTITUTE FOR THE HISTORY OF SCIENCE
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
TEAM FOR THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
UNIVERSITY OF SZCZECIN
INSTITUTE OF THE HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS
THE NATIONAL ARCHIVES IN SZCZECIN

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
Volume XVI

From the Atlas to the Collection.
In 440. Anniversary of the 1st Edition
of Abraham Ortelius' Atlas

Edited by
JERZY OSTROWSKI, RADOSŁAW SKRYCKI

SZCZECIN 2011

INSTYTUT HISTORII NAUKI im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ZESPÓŁ HISTORII KARTOGRAFII
UNIwersytet SZCZECIŃSKI
INSTYTUT HISTORII I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH
ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SZCZECINIE

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XVI

Od atlasu do kolekcji.
W 440. rocznicę I wydania atlasu
Abrahama Orteliusa

Pod redakcją
JERZEGO OSTROWSKIEGO I RADOŚŁAWA SKRYCKIEGO

SZCZECIN 2011

Opracowanie redakcyjne:
Jerzy OSTROWSKI, Radosław SKRYCKI

Recenzent::
Prof. dr hab. Stanisław ALEXANDROWICZ

Redakcja techniczna i skład:
Dorota KOZŁOWSKA

Tłumaczenia streszczeń na język angielski:

AUTORZY

Tłumaczenie wstępu:
NATALIA LIETZ

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72 00-330 Warszawa
tel. 22 6572714
e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

© by: IHN PAN, ZHK, IHiSM, AP 2011

ISSN: 0138-0850
ISBN: 9788386062-05-8

Drukarnia Kadruk
ul. Romera 10 E
71-246 Szczecin

SPIS TREŚCI

<i>Jerzy Ostrowski, Radosław Skrycki</i> – WSTĘP	9
<i>Kazimierz Kozica</i> – DOKTOR TOMASZ NIEWODNICZAŃSKI 25 IX 1933–3 I 2010	13

ABRAHAM ORTELIUS I JEGO DZIEŁO

GERARD MERCATOR DO ABRAHAMA ORTELIUSA	27
<i>Kazimierz Kozica</i> – ABRAHAM ORTELIUS I JEGO ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	29
<i>Małgorzata Brzezińska-Klusek, Adam Linsenbarth</i> – Mapy biblijne w atlasie Abrahama ORTELIUSA <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	47
<i>Dorota Jutrzenka Supryn</i> – ATLAS ODZYSKANY – IV <i>ADDITAMENTUM THEATRUM ORBIS TERRARUM</i> ABRAHAMA ORTELIUSA ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO HOSIANUM W OLSZTYNIE – ZAGADNIENIA HISTORYCZNO-KONSERWATORSKIE	63
<i>Dariusz Lorek</i> – ZAKRES INFORMACJI GEOGRAFICZNEJ I NAZEWNICZEJ DLA OBSZARU WIELKOPOLSKI W ATLASIE ORTELIUSA	77

ATLASY I KOLEKCJE

<i>Lucyna Szaniawska</i> – POPULARYZACJA REGUŁ KARTOGRAFICZNYCH PTOLEMEUSZA W RENESANSOWYCH ATLASACH ŚWIATA ORTELIUSA, MERCATORA I DE JODE	87
<i>Beata Medyńska-Gulij</i> – GRAFICZNE TECHNIKI PROJEKTOWANIA MAP W ATLASACH ABRAHAMA ORTELIUSA (1570), GERARDA DE JODE (1578) I GERARDA MERCATORA (1595)	101
<i>Jarosław Łuczyński</i> – TORUŃSKI EGZEMPLARZ ATLASU GERARDA MERCATORA Z 1595 ROKU	109
<i>Radosław Skrycki</i> – ATLAS JAKO DZIEŁO SZTUKI I MANIFEST POLITYCZNY (NA PRZYKŁADZIE ATLASU WIELKIEGO ELEKTORA)	119
<i>Beata Konopska</i> – EWOLUCJA KONCEPCJI POLSKICH ATLASÓW HISTORYCZNYCH W XIX–XX WIEKU	129
<i>Krzysztyna Szykuła</i> – ATLASY SZTUCZNE W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIERSYTECKIEJ WE WROCŁAWIU ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM 7-TOMOWEJ KOLEKCJI MACHNIZKICH	145

<i>Barbara Przyłuska, Jerzy Ostrowski</i> – „ATLAS POLSKI WSPÓŁCZESNEJ” LWOWSKIEJ I WROCŁAWSKIEJ KSIĄŻNICY-ATLAS – PREKURSOR NOWOCZESNYCH SZKOLNYCH ATLASÓW GEOGRAFICZNYCH POLSKI	169
<i>Urszula Markiewicz</i> – ATLASY NOWOŻYTNE W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO I KSIĄŻNICY POMORSKIEJ W SZCZECINIE	193
<i>Aneta Kwiatkowska, Marek Marzec, Anna Wytyk</i> – CYFROWA KOLEKCJA UNIKATOWYCH ATLASÓW MORSKICH (XVI–XVIII W.) ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ PAN NA PORTALU POLSKA.PL	207
<i>Piotr Grabowski</i> – WYBRANE ATLASY REGIONALNE OBSZARU DAWNYCH PRUS WSCHODNICH ORAZ WARMII I MAZUR W ZBIORACH KARTOGRAFICZNYCH OŚRODKA BADAŃ NAUKOWYCH W OLSZTYNIE	213
<i>Anna Osowska</i> – POLSKIE ATLASY TEMATYCZNE DO 1939 R. W ZBIORACH UNIwersytetu WROCŁAWSKIEGO	221
<i>Rostysław Sossa, Neonila Padiuka, Taras Ohorodnyk</i> – AUSTRIACKIE MAPY TOPOGRAFICZNE W ZASOBACH LWOWSKIEJ NARODOWEJ BIBLIOTEKI NARODOWEJ IM. WASYLA STEFANYKA	241
<i>Dorota Bartnik</i> – MAPY ZIEM POLSKICH W WYDAWNICTWACH KSIĄŻKOWYCH I ATLASACH DO KOŃCA XVIII WIEKU W ZBIORACH UNIwersytetu ŁÓDZKIEGO	249
<i>Hubert Kowalski</i> – MAPY, PLANY I RYSUNKI ARCHITEKTONICZNE ZE ZBIORÓW WARSZAWSKICH WIZYTEK (ZAKON NAWIEDZENIA NMP)	267

CONTENTS

<i>Jerzy Ostrowski, Radosław Skrycki</i> – INTRODUCTION	9
<i>Kazimierz Kozica</i> – PHD TOMASZ NIEWODNICZAŃSKI 25 IX 1933–3 I 2010	13

ABRAHAM ORTELIUS AND HIS WORK

GERARD MERCATOR DO ABRAHAMA ORTELIUSA	27
<i>Kazimierz Kozica</i> – ABRAHAM ORTELIUS AND HIS ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	29
<i>Małgorzata Brzezińska-Klusek, Adam Linsenbarth</i> – BIBLE MAPS IN THE ABRAHAM ORTELIUS ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i> . .	47
<i>Dorota Jutrzenka Supryn</i> – RECOVERED ATLAS – ABRAHAM ORTELIUS’ ADDITAMENTUM IV FROM THE COLLECTION HOSIANUM IN OLSZTYN. RESTORATION AND HISTORICAL PROBLEMS	63
<i>Dariusz Lorek</i> – RANGE OF GEOGRAPHIC AND TOPONYMIC INFORMATION ABOUT GREATER POLAND AREA IN THE ORTELIUS’ ATLAS	77

ATLASES AND COLLECTIONS

<i>Lucyna Szaniawska</i> – POPULARIZING CARTOGRAPHIC PRINCIPLES OF PTOLEMY IN THE RENAISSANCE ATLASES OF THE WORLD OF ORTELIUS, MERCATOR AND DE JODE	87
<i>Beata Medyńska-Gulij</i> – GRAPHIC DESIGN TECHNIQUES ON MAPS FROM ORTELIUS’ <i>S</i> <i>THEATRUM</i> (1570), JODE’S <i>SPECULUM</i> (1578) AND MERCATOR’S ATLAS (1595)	101
<i>Jarosław Luczyński</i> – A GERARD MERCATOR ATLAS COPY FORM TORUŃ FROM 1595	109
<i>Radosław Skrycki</i> – THE ATLAS AS THE WORK OF ART AND THE POLITICAL MANIFEST (ON THE EXAMPLE OF THE ATLAS OF GREAT ELECTOR)	119
<i>Beata Konopska</i> – EVOLUTION OF THE CONCEPT OF POLISH HISTORICAL ATLASES IN THE 19TH AND 20TH CENTURY	129
<i>Krystyna Szykuła</i> – FACTICE ATLASES IN THE WROCLAW UNIVERSITY LIBRARY WITH SPECIAL REGARD TO THE 7-VOLUME MACHNIZKI’S COLLECTION	145

<i>Barbara Przyhuska, Jerzy Ostrowski</i> – „ATLAS OF CONTEMPORARY POLAND” PUBLISHED BY KSIĄŻNICA-ATLAS IN LVIV AND WROCLAW AS A PRECURSOR OF MODERN POLISH SCHOOL ATLASES	169
<i>Urszula Markiewicz</i> – EARLY MODERN PERIOD ATLASES IN THE RESOURCES OF THE STATE ARCHIVES IN SZCZECIN AND THE POMERANIAN LIBRARY IN SZCZECIN	193
<i>Aneta Kwiatkowska, Marek Marzec, Anna Wytyk</i> – A DIGITAL COLLECTION OF UNIQUE 16TH TO 17TH CENTURY MARINE ATLASES DERIVED FROM THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES GDANSK LIBRARY PRESENTED ON POLSKA.PL WEB PORTAL	207
<i>Piotr Grabowski</i> – SELECTED REGIONAL ATLASES OF THE FORMER EAST PRUSSIA, VARMIA AND MASURIA IN THE CARTOGRAPHIC COLLECTION OF THE RESEARCH CENTRE IN OLSZTYN	213
<i>Anna Osowska</i> – POLISH THEMATIC ATLASES UNTIL 1939 IN THE CARTOGRAPHIC COLLECTIONS OF THE UNIVERSITY OF WROCLAW	221
<i>Taras Ohorodnyk, Neonila Padiuka, Rostysław Sossa</i> – AUSTRIAN TOPOGRAPHIC MAPS IN THE FUNDS OF VASYL STEFANYK LVIV NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY	241
<i>Dorota Bartnik</i> – LODZ UNIVERSITY LIBRARY’S COLLECTION OF MAPS OF POLISH TERRITORIES IN BOOKS AND ATLASES PUBLISHED TO THE END OF THE 18TH CENTURY	249
<i>Hubert Kowalski</i> – MAPS, DESIGNS AND ARCHITECTURAL DRAWINGS FROM THE COLLECTION OF THE WARSAW MONASTERY OF THE SISTERS OF THE VISITATION (THE ORDER OF THE VISITATION OF HOLY MARY)	267

Jerzy Ostrowski,
Radosław Skrycki

WSTĘP

Tytuł XVI tomu serii „Z Dziejów Kartografii” nawiązuje do przypadającej w 2010 roku 440. rocznicy pierwszego wydania w 1570 roku w Antwerpii wielkiego atlasu *Theatrum Orbis Terrarum* flamandzkiego geografa i wydawcy Abrahama Orteliusa (1527–1598). Rocznicą tą stała się pretekstem do zorganizowania konferencji, której tematem przewodnim byłaby kolekcja map, a wraz z nią – atlas, jako jej szczególna forma. Konferencja odbyła się jako kolejna, XXIV Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii, zaś jej głównymi organizatorami, obok tradycyjnie Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN były Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego oraz Archiwum Państwowe w Szczecinie. W dniach 23–25 września 2010 roku w Chojnie i Cedyni spotkali się naukowcy, bibliotekarze i archiwiści, którzy w czterech sesjach wygłosili dwadzieścia referatów i komunikatów. Zamieszczone w niniejszym tomie artykuły w większości zostały przygotowane przez ich autorów na bazie tych wystąpień; inne zostały napisane przez badaczy nie biorących udziału w konferencji, specjalnie do tej publikacji.

Wydawnictwo otwierają teksty poświęcone Abrahamowi Orteliusowi i jego dziełu. W piśmiennictwie polskim w zasadzie każda synteza dziejów kartografii zawiera fragment poświęcony Abrahamowi Orteliusowi. Są to jednak podstawowe informacje, które podaje się wciąż za tą samą, nie zawsze aktualną literaturą. Gdy spojrzeć na intensywnie rozwijające się piśmiennictwo obce, szczególnie zachodnioeuropejskie, widać jak wiele jeszcze jest do nadrobienia¹. Stąd być może niniejszy tom chociaż częściowo wypełni tę lukę.

Redaktorzy tomu uznali za wskazane rozpoczęcie publikacji listem największego nowożytnego kartografa Gerarda Mercatora do Abrahama Orteliusa. Był on zamieszczany w kolejnych wydaniach *Theatrum* i stanowił dla dzieła Flamanda naj-

¹ Szczególnie podkreślić należy opracowania Marcela van den Broecke: *Ortelius Atlas Maps. An illustrated Guide*, Westrenen, wyd. I 1996, wyd. II poprawione i uzupełnione 2011; *Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum (1570–1641). Characteristics and development of a sample of on verso map texts*, Utrecht 2009; zbiór studiów m.in. pod jego redakcją: *Abraham Ortelius and the first atlas. Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598–1998*, Westrenen 1998 oraz strona internetowa: www.orteliushmaps.com.

lepszą z możliwych rekomendacji. W pierwszych sześciu artykułach autorzy przybliżają postać Abrahama Orteliusa (Kazimierz Kozica) oraz jego atlas (Dorota Jutrzeńska-Supryn) i wybrane aspekty jego twórczości (Małgorzata Brzezińska-Klusek i Adam Linsenbarth, Lucyna Szaniawska, Beata Medyńska-Gulij, Jarosław Łuczynski), także w kontekście porównania z dziełami jego wielkich konkurentów – Gerarda Mercatora i Gerarda de Jode.

Druga grupa artykułów dotyczy atlasu – jako celowo stworzonego zbioru map i jednocześnie nośnika pewnego komunikatu (Radosław Skrycki, Krystyna Szykuła) oraz rozwoju atlasów, zarówno w sferze koncepcji ich wybranej kategorii (Beata Koponska) jak i konkretnych obiektów (Barbara Przyłuska i Jerzy Ostrowski).

Wreszcie ostatnim, dającym się wyodrębnić działem tematycznym są zbiory rozmaitych instytucji: archiwów i placówek naukowych (Urszula Markiewicz, Piotr Grabowski, Hubert Kowalski) oraz bibliotek (wymieniona wyżej Krystyna Szykuła, Aneta Kwiatkowska, Marek Marzec, Anna Wytyk, Anna Osowska, Taras Ohorodnyk, Neonila Padiuka, Rostysław Sossa, Dorota Bartnik). To szczególnie ważna grupa tekstów, dająca wgląd w często nierozpoznane i mało znane kolekcje kartograficzne.

Kontynuując tradycję dedykowania kolejnych tomów serii osobom związanym z badaniami dziejów kartografii, niniejszy tom poświęcamy pamięci zmarłego w styczniu 2010 roku doktora Tomasza Niewodniczańskiego, znakomitego kolekcjonera i znawcy dokumentów naszej kultury, w tym głównie map dawnej Rzeczypospolitej. Był on aktywnym uczestnikiem sześciu ogólnopolskich konferencji historyków kartografii (w 2000 roku w Poznaniu, w 1987 r. w Toruniu, w 1989 w Jeleniej Górze, w 1996 w Szczecinie, w 1997 w Warszawie i w 1998 roku we Wrocławiu), na każdej z nich wygłaszając referaty lub komunikaty o swojej kolekcji i jej wybranych obiektach, a niektóre uświetniając okolicznościowymi wystawami części swoich imponujących zbiorów. Od marca 1998 roku był członkiem honorowym Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN w Warszawie. Jego zasługi dla popularyzacji wiedzy o dawnej Polsce, przede wszystkim zaś o dziejach dawnej kartografii ziem polskich, wiedzy na najwyższym poziomie powodują, że Jego nieobecność jest boleśnie odczuwana przez całe środowisko historyków kartografii, miłośników dziejów Polski, przyjaciół... Notę wspomnieniową napisał wieloletni współpracownik T. Niewodniczańskiego dr Kazimierz Kozica.

INTRODUCTION

A title of the 16th volume of the series 'For the History of Cartography' reverts to the falling on 2010 440th anniversary of the first Antwerp edition from 1570 of the great atlas 'Theatrum Orbis Terrarum' by Flemish geographer and publisher – Abraham Ortelius (1527–1598). The anniversary turned out to be a pretext of organizing the conference, which would focus on the collection of maps, and together with it – the atlas as its specific form. The conference was held as consecutive – All-Polish Conference of Historians of Cartography XXIV, and its main organizers, beside, traditionally, the members of the Co-Operative of Historians of Cartography at the Institute for the History of Science of Polish Academy of Sciences, was also the Institute of History and International Relations of the University of Szczecin and National Archives in Szczecin. In the days of September 23–25, 2010, in Chojna and Cedynia, came together the scientists, librarians and archivists, who during four sessions delivered twenty speeches and statements. The published in the present volume articles in majority were prepared by their authors on the grounds of the above-mentioned pronouncements; other ones were written by the researchers, who did not attend the conference, especially for this publication.

The publication is opened with the texts dedicated to Abraham Ortelius and to his work. In Polish bibliography, in principle, each synthesis of the history of cartography includes a fragment treating on Abraham Ortelius. This is, however, elementary information that is persistently presented according to the same, and not always timely writings. As far as the intensively developing foreign literature is concerned, particularly the West-European one, one can see how much is still to make up¹. Therefore, maybe at least the present volume would fill a gap in part.

The editors of the volume thought it advisable to begin the publication by presenting a letter of the greatest contemporary cartographer – Gerard Mercator – to Abraham Ortelius. It was published in serial editions of 'Theatrum' and was the best possible recommendation for the work of Fleming. In the first six articles the authors present the personage of Abraham Ortelius (Kazimierz Kozica), his atlas (Dorota Jutrzenka-Supryn), and particular aspects of his literary output (Małgorzata Brzezińska-Klusek and Adam Linsenbarth, Lucyna Szaniawska, Beata Medyńska-Gulij,

¹ One should pay attention particularly to the critical analyses of Marcel van den Broecke: *Ortelius Atlas Maps. An illustrated Guide*, Westrenen, the 1st edition – 1996, the 2nd edition – revised and supplemented – 2011; *Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum (1570–1641). Characteristics and development of a sample of on verso map texts*, Utrecht 2009; an aggregation of studies, among others, edited by himself: *Abraham Ortelius and the first atlas. Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598–1998*, Westrenen 1998 and a website: www.orteliusmaps.com.

Jarosław Łuczyński), also in the context of comparison with works of his eminent competitors – Gerard Mercator and Gerard de Jode.

The second group of the articles concerns the atlas – as an intentionally created collection of maps and, at the same time, a kind of conveyor of certain information (Radosław Skrycki, Krystyna Szykuła), and also the description of the history and development of atlas, both in the sphere of conception of its particular categories (Beata Konopska) and definite subjects (Barbara Przyłuska and Jerzy Ostrowski) as well.

Finally, the last separated thematic section are the collections belonging to various institutions: register offices and scientific centres (Urszula Markiewicz, Piotr Grabowski, Hubert Kowalski), and libraries (above-mentioned Krystyna Szykuła, Aneta Kwiatkowska, Marek Marzec, Anna Wytyk, Anna Osowska, Taras Ohorodnyk, Neonila Padiuka, Rostysław Sossa, Dorota Bartnik). This is peculiarly important group of texts, showing insight into frequently undistinguishable and unknown cartographic collections.

Cultivating the tradition of dedicating some volumes of the series to the persons connected with the researches on the history of cartography, the present volume we dedicate in commemoration of the late on January, 2010, doctor Tomasz Niewodniczański, an eminent collector and expert in our culture's documents, mainly including the maps of late Polish Commonwealth. He was an active participant of the six all-Polish conferences of the historians of cartography (in 2000 – in Poznań, in 1987 – in Toruń, in 1989 – in Jelenia Góra, in 1996 – in Szczecin, in 1997 – in Warsaw and in 1998 – in Wrocław), and during each of them delivered speeches, or statements, treating on his collection and its particular parts; some of the pronouncements used to lend lustre with occasional exhibitions of the part of his magnificent collections. Since March, 1998, he was a honorary member of the Team of the History of Cartography at the Institute for the History of Science of Polish Academy of Sciences in Warsaw. His achievements in the field of popularizing knowledge of late Poland, first of all of the history of previous cartography of Polish territories, the knowledge of the highest standard, cause that His absence is painful for the whole of the circle of historians of cartography, lovers of the history of Poland, friends... A memory note was written by a many years' co-worker of T. Niewodniczański – Kazimierz Kozica PhD.